

PARSEE PRAKASH

BEING

A RECORD OF IMPORTANT EVENTS IN THE GROWTH

OF THE

PARSEE COMMUNITY IN WESTERN INDIA,

CHRONOLOGICALLY ARRANGED

FROM THE DATE OF THEIR IMMIGRATION INTO INDIA TO THE YEAR 1860 A. D.

VOL. I.

(Originally issued from 1878 to 1888 in 11 Parts.)

COMPILED BY

BOMANJEE BYRAMJEE PATELL.

Bombay:

PRINTED AT THE DUFTUR ASHKARA PRESS.

No. 87 CAWASJEE PATELL STREET, FORT.

1888 A. D.—1258 A. Y.

REGISTERED UNDER ACT XXV. OF 1867

પારસી પ્રકાશ,

અથવા

પારસીઓ ઈરાનથી હિંદુસ્થાન આવ્યા ત્યારથી તે ઈ. સ. ૧૮૬૦
સુધીમાં તેઓના સંબંધમાં બનેલા અગત્યના બનાવોની
વર્ણન અનુક્રમે નાંધ.

દ્વિતર ૧ ભાગ;--૧૧ ભાગોમાં.

રચનાર,

બહમનજી બેહરાંમજી પટેલ.

મુંબઈ,

દ્વિતર આશકારા છાપાખાના મઘે,

સ્તમજી નવરોજજી ખંબાતાએ છાપ્યું છે.

કોટ :—કાવશજી પટેલ સીટ, નાં. ૮૭.

છાપવું શરૂ સને ૧૮૭૮ ઇસવી—૧૨૪૮ યજ્ઞજરદી;

ખતમ સને ૧૮૮૮ ઇસવી—૧૨૫૮ યજ્ઞજરદી.

આ પુસ્તક દક્ષિણી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાચ્છેદા પ્રમાણે સરકારમાં
નોંધાયુંછે, અને તે ઉપર સુધ્ધજો હક તેના રચનારનોછે.

PARSEE PRAKASH

BEING

A RECORD OF IMPORTANT EVENTS IN THE GROWTH

OF THE

PARSEE COMMUNITY IN WESTERN INDIA,

CHRONOLOGICALLY ARRANGED

FROM THE DATE OF THEIR IMMIGRATION INTO INDIA TO THE PRESENT DAY.

COMPILED BY

BOMANJEE BYRAMJEE PATELL.

Bombay:

PRINTED AT THE DUFFER ASHKARA PRESS

BY RUSTOMJEE NOWROJEE KHUMBATTA,

No. 6 & 11 BYRAMJEE HORMASJEE STREET, FORT.

1878 A. C.—1248 A. Y.

REGISTERED UNDER ACT XXV. OF 1867.

પારસી પ્રકાશ,

અથવા

પારસીઓ ઈરાનથી હિંદુસ્થાન આવ્યા ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં
તેઓના સંબંધમાં બનેલા અગત્યના બનાવોની
વર્ણન અનુક્રમે તાંધ.

રચનાર,

બહુમનજી બેહરાંમજી પટેલ.

મુંબઈ,

દ્વિતીય આશકારા છાપાખાના મઘે,

રસ્તમજી નવરોજી ખંખાતાએ છાપ્યું છે.

કોટ ;—બેહરાંમજી હોરમજી સીટ, નાં ૬ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૮ ઈસવી—૧૨૪૮ ચળદજરી.

આ પુસ્તક ઈશિવી સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાચ્છેદા પ્રમાણે સરકારમાં
નોંધાવ્યું છે, અને તે ઉપર સંધર્ષો હક તેના રચનારનો છે.

TO
HIS EXCELLENCY
SIR RICHARD TEMPLE, BART., G.C.S.I.,

GOVERNOR OF BOMBAY
AND
CHANCELLOR, BOMBAY UNIVERSITY,

IN GRATEFUL RECOGNITION OF HIS GENUINE SYMPATHY FOR THE
SOCIAL, INTELLECTUAL AND POLITICAL ADVANCEMENT
OF THE PARSEES,

THIS RECORD OF THE GROWTH OF THE PARSEE COMMUNITY
IN WESTERN INDIA

Is respectfully inscribed

BY HIS EXCELLENCY'S MOST OBEDIENT SERVANT,

BOMANJEE BYRAMJEE PATELL.

મોટા માનવંત

સર રીચર્ડ ટેમપલ, બારોનેટ. જી. સી. એસ. આઈ.

મુંબઈના ગવર્નર અને યુનીવર્સિટીના ચાન્સેલર,

ઐ ઐ ઐ

પારસીઓની સંસારી, વિદ્યા સંબંધી અને રાજદ્વારી

હાલતના સુધારા તથા ચઢતી કલા માટે

દેખાડેલી

ખાલેસ દીલસોજની ઊપકારી પણ નમ્ર ઈલાણી દાખલ

પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનમાં પારસી ટોળાની વૃદ્ધિની

નોંધનું આ પુસ્તક,

ઐ ઐ ના આરાધીત શેવક,

અહમનજ બેહરાંમજ પટેલે,

મોટાં માત સાથે અર્પણ કર્યું છે.

P R E F A C E.

This compilation records in a convenient form the principal events in the growth of the Parsee Community, from the time of their immigration into India up to the present day. It gives in a chronological order, the bare details of the lives and doings of those who have in some special manner contributed to the development of those national characteristics—devout loyalty, love of truth and constitutional justice, liberality, and mercantile enterprise—which distinguish the community. Their rapid development from a state of obscurity and poverty into opulence and social and political importance is specially worthy of note. It would be an instructive as well as an interesting task to trace the causes which have tended to give the Parsees a prestige for unfeigned attachment to their Rulers, magnanimity and benevolence and an ardent desire for advancement.

The following pages afford ample materials for such a task. They shew how a small band of Persian fugitives escaped religious persecution and oppression at the hands of their Mahomedan conquerors, and about the eighth century, landing at Sanján in Western India, strove to maintain themselves as tillers of the soil. They shew under what vicissitudes, whilst living in the very midst of Hindoo idolatry and polytheism, they preserved monotheism and clung to their ancient rites and ceremonies. They illustrate a striking example how, by keeping up the habit of combination, and adopting the policy of compromise and mutual toleration, they steadily managed to ingratiate themselves into the favour and confidence of the Hindoo Rajahs, the Mogul Nawábs, the Maharátta Peshwas, and the British Government; and lived on terms of peace and unity with the numerous races among whom their lot was cast.

In Sanján, the foreigners lived for over five hundred years and devoted themselves to peaceful pursuits, till about 1475 A. C. they were called upon to defend the land of their adoption, and 1400 of them fought by the side of the Rajah against the incursions of Mahomed Begada, Sultan of Ahmedabad. They succeeded in repelling the first attack; but at last they were defeated and dispersed, and the remnant fled to the Bahrote Hills and thence joined their coreligionists at Nowsáree.

From Sanján they dispersed themselves into small knots over the whole of Gujarát. Between 942 and 997 we find them thriving traders at the port of Cambay, and about the beginning of the eleventh century of the Christian era they are said to have become powerful rivals of their Banian neighbours.

We next trace them to Nowsáree, which has since 1,142 remained up to date the chief seat of the orthodox priesthood. Nowsáree was then a feudal village under the sway of the Delhi Moguls. The Dasturs as well as the Desáis were constantly in communication with the Moguls, and, notwithstanding religious differences, the Desáis were entrusted with the collection of the village

revenues, on behalf of the Delhi Government. About 1,300 A. C. we find the Parsees of Broach rising into importance as large landholders and cultivators, and the erection at this place of Towers of Silence testifies to the increase of their numbers. But the mercantile spirit of the Parsees does not seem to have had such a rich field of operation as at Surat from the 15th to the 18th century. Instead of restricting themselves to cultivation they now took to the useful arts, and followed the occupation of weavers, carpenters, bricklayers and ship-builders. The Dutch, the Armenian, and the Portuguese merchants who traded with Surat always found trusty friends and co-operators among the Parsees. The advent of British merchants under the United East India Company gave a strong impetus to Parsee enterprise, and we find that some of the leading Parsees of Surat not only advanced moneys for the purposes of trade, but one of them in 1660 proceeded on a mission to the Great Mogul at Delhi and succeeded in obtaining for the Company's President the privilege of establishing a Factory at Surat. It was no doubt through the staunch assistance and the influence of the Parsees that the Company's servants eventually succeeded in overcoming the difficulties and obstructions which the Mahomedan Governors of Surat frequently raised. In 1760 it was a Parsee who, in concert with a Mogul officer, procured a "firman" from the Court of Delhi, granting the custody of the castle and the charge of the admiralty at Surat to the President of the East India Company.

The intimate contact thus brought about between the British and the Parsees had naturally the most desirable effects on the latter. In 1724 the President of the East India Company had pecuniary differences with his Parsee Brokers at Surat and had got two of them imprisoned through the assistance of the Nawab of Surat. Failing to find redress in Bombay, one of them made the bold attempt to cross the seas and, personally appealing to the Court of Directors in London, succeeded in getting the orders of the President reversed and had the appeal decided in his favour for over five lacs of Rupees. It seems this was the first instance of a Parsee going to England to obtain his rights and to seek justice by constitutional means even at the hazard of a six months voyage to an unknown land. Surat however had to yield its commercial importance to Bombay, and Parsee settlers were drawn to the latter as early as 1640 A. C. While at Surat several Parsees were connected in trade with the Portuguese, and hence they easily succeeded in obtaining confidential employment under the Portuguese Government at Bombay. When the island became a British possession in 1662 we again find the Parsees prominent amongst the commissariat contractors and the Farmers of Land Revenue on behalf of the Company's Government. As ship-wrights some Parsees had achieved distinction at Surat, and the Company's Government had to avail itself of the assistance of a Parsee ship-builder in constructing the first Dockyard at Bombay in 1735.

As the principal sea-port of Western India, Bombay has afforded peculiar advantages for the development of commerce, and during the last 125 years the Parsees have prominently taken the leading part. To the shores of China they were the first to migrate in search of wealth in 1756; and for more than a hundred years Parsee firms have been carrying on a thriving trade in Canton, Makao, Hongkong, and Shanghai. With Bengal, Pegu, Rangoon, Madras, and the Malabar Coast they also began to trade in rice, timber and groceries from an early date. Under the fostering care of the British they soon extended their trade with England in cotton, piece goods, and other staples. From the year 1803 we find Parsee merchants liberally contributing to Subscription

Funds raised in England; as in the memorial Fund of William Pitt, the Testimonial to Dr. Jenner, the well-known discoverer and propagator of vaccination, the London Patriotic Fund of 1804, the Marquis of Cornwallis Memorial Fund of 1806, and the London Hospital Fund of 1808. Coming to our own times, it is needless to enter into a description of the way in which during the last fifty years, they have always stood forward in the cause of suffering humanity or to dilate on the aptitude which they have shewn for the mechanical arts and the Spinning and Weaving industries of Bombay.

This compilation lays no pretence to originality. It makes no claim to be a history or a discourse on the manners and customs of the Parsees. The main and simple object of the work is to place within the reach of the general reader in a concise form materials which have been rescued from old records scattered throughout Bombay and Guzerat. If my preliminary labours will facilitate the path of some capable investigator or historian, if the vast fund of information here collected and classified will furnish a guide to those desirous of knowing how their forefathers worked their way to success in life, I shall not have troubled in vain.

By the kind permission of Government I was allowed free access to Gazetteers, Newspaper files, and other Government publications in the Secretariat Record Room. But the Files even there begin with the year 1797. I had therefore to fall back for an account of the preceding period on the Persian *Reváyets*—being the correspondence carried on about the 15th and 16th centuries between the Parsee settlers in India and their co-religionists in Persia; as well as several old documents and memoranda in the possession of Parsee priests at Nowsaree, Unklesar, Broach, and Surat. In spite of the ready assistance which they afforded me and the copious use I have made of them, I am fully aware that the first portion of the narrative between the 8th and the 18th centuries is only approached at considerable intervals. This however could not be avoided. Every possible attempt was made, but neither the Moola Feroz, the Nowsaree Meherjee Rana or other Libraries or any Family Records in Bombay or in the Mofussil could bring within the compiler's reach any further materials to supply the missing links. Special pains have been bestowed on collecting in the footnotes the inscriptions and tablets on the Towers of Silence, Fire Temples, and Dharmśálás, throughout India, and they have been reproduced in the annotations.

With the view of collecting in this work all available information on Parsee customs and usages I have freely drawn upon the knowledge of several elders of the community, both of Bombay and the Mofussil; and I take this occasion of acknowledging my warm thanks for the kindness and courtesy with which they have assisted my investigations. Amongst those I may be permitted specially to mention the names of Mr. Dadabhoy Pestonjee Wadia and his brother the late Mr. Mancherjee Pestonjee. They laid at my disposal a number of old papers and documents which they had inherited from their father Pestonjee Bomanjee Wadia, perhaps the most leading and influential member in his time of the Native community of Bombay.

To Dastoor Erachjee Sorabjee Meherjee Rana and his brother Ervad Jamaspjee Sorabjee Meherjee Rana, I feel particularly indebted for the eminent aid given in obtaining old documents, and to Mr. Ruttonjee Framjee Vacha for laying at my disposal accounts of several Parsee families which he had collected for the second part of his work—the "*Mumbai-no-Báhr*." The names of

Mr. Pallonjee Bezonjee Kotwal of Surat, and Dastoor Dinsha Pestonjee Kamdeenjee and Ervad Dadabhoy Furdoonjee of Broach also merit particular mention.

I cannot conclude this without acknowledging with gratitude the disinterested zeal and the lively interest with which the Hon'ble Sorabjee Shapoorjee Bengalee, the Hon'ble Dossabhoy Framjee C. S. I. and Mr. K. R. Cama, made very valuable suggestions.

The liberal manner in which 1,100 copies of this book have been subscribed in advance in Bombay and the Mofussil, the kind condescension with which H. E. Sir Richard Temple has accepted the dedication of the work, and the patronage his Government has given by subscribing to 100 copies, induce the compiler to hope that this book will gradually work its way to favourable popular reception.

B. B. P.

દી બા બો.

પુરાતન બાબદો વાંચવાનો, જુની ચીજો જાણવાનો, અને અસલી વાતો સાંભળવાનો શોખ દરેક સમજી માણસમાં ખુદરતી રીતે હોયછે. આપણી આગમન શું શું બનાવો બન્યાછે, કોણ કોણ માણસો થઈ ગયાંછે, અને તેઓએ કેવાં કેવાં કામો કર્યાંછે, તે સઘળું જાણ્યાથી આ દુન્યામાં માણસની જીંદગીની નાપાએદારીનો સર્વથી કીમતી ઢોલો મલેછે.

ઈરાંનનું રાજ પડી લાગા પછી પારસીઓના વડવાઓ નાહસતા, ભાગતા, પરાગંદેહ હાલતમાં આ પરાઈ ભૂમિપર આવી વસ્યા, અને કાંઈક સદીઓ સુધી ખેતી કરી પોતાનો ગુજરો ચલાવ્યો. એટલા અરસામાં તવૌરીખમાં તેઓનું નામ નહિ સરખું હતું. એ પછી મોગલાઈ, ગાયકવાડી, તથા સેવટે શ્રીતિપ રાજ્યમાં તેઓનો પગપેસારો આસ્તે આસ્તે થવાથી એક કોમ તરીકે ઉગી નિકળ્યા, અને પાછું પોતાનું નામ જગૃત કીધું.

હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા પછી આપણા વડવાઓએ કેવી રીતે પોતાનો કાળ કાઢ્યો, તેઓ લાંબી મુદત સુધી ખેડુતોની જીંદગી ગુજરી કેવી રીતે પાછા જાહેજલાલીમાં આવ્યા, તેઓએ પોતાનો ધર્મ, પોતાની કોમ, અને પોતાનું નામ સાચવવાને કેવા ઉપાયો લીધા, કેટલી મુસીબતો ખેંચી, અને કેવી ખંત રાખી, તે વિષેની કાંઈખી સંપુરણ તવારીખ, નોંધ, ઈયા દંતકથા આપણી પાસે જલવાઈ રહી નથી. તે સાથે જ છુટાપણું, સુખ ચેન, અને સાધનોથી આપણુ આજે વસ્યે છેએ તે ઉપરથી આપણને એ આપણા પૂર્વજોની આગલી હાલતનો ખેચાલ પણ રેહતો નથી. તેટલા માટે જરૂરનું છે કે એ આપણા વડવાઓના વખતમાં જે કાંઈ જાણવાજોગ બનાવો તેમના સંબંધમાં બન્યા હોય તેની નોંધ જોટલીખી મલી આવે તેટલી સંઘરી રાખવી જોઈએ. અલખતાં ઈરાંનથી હિંદુસ્થાન આપણા લોકો આવ્યા ત્યારથી બનેલા સઘળા બનાવોનીતો આપણને મુદલ ખબરખી નથી, તેવી કાંઈ નોંધો જલવાએલી નથી, અને તેને લગતી વધારે શોધો થયલી નથી. તોપણ જોટલીખી છુટીછવાઈ બાબદો આગલા વખતની મલી આવે તેનો સંગ્રહ એકંદર આકારમાં સચવાઈ રહે તથા તે આપણને અને આપણી હવેપછીની ઓલાદને ભોમીયા તરીકે કામ લાગે એવા ઈરાદાથી આ પુસ્તક અમોએ રચ્યુંછે.

આ પુસ્તક રચવામાં અમોએ જે નેમ રાખીછે. આગલા વખતથી તે હાલના વખત સુધીમાં જેખી બનાવો આપણી કોમના સંબંધમાં બન્યા હોય તેની, તથા ખીજું જેખી જાણીતા જરથોસ્તી જાગીરદારો, ધર્મના ઉપાધ્યાઓ, વ્યાપારીઓ, વિદ્વાંનો, સરકારી અમલદારો, કારીગરો, ગ્રંથકારો, વગેરે આએ ચાલુ તથા ગઈ સદીમાં થઈ ગયા હોય, અને જેઓએ પોતાના ધર્મ તથા કોમ તરફ દીલસોજી, રાજ્ય તરફની વફાદારી, સચ્ચાઈ અને હુકવાજખી ઈતસાફનો ચાહ, સખાવત અને વ્યાપાર ધંધાની કુનેહ—કે જે પારસીઓના ખુદરતી ખવાસોછે—તે ઘટતી રીતે જાહેરમાં કોઈખી પ્રકારે ખરૂં પાડી આપવાને કોશેશ કીધી હોય, તે સઘળાઓની નોંધ એકંદર આકારમાં સચવાઈ રહે.

પારસી કોમે હુમેશાં પોતાનાં રાજ્ય તરફની ખરાં દીલની વફાદારી, સખી દીલગુરદો, ઉદારતા, અને સઘળાં કામોમાં આગલ વધવાની ઉલટ તથા ખાએસને માટે કેવી રીતે નામ મેલવ્યું તે જાણવા જોગછે. આએ પુસ્તકમાં કીધેલા સંગ્રહ ઉપરથી માલમ પડશે કે ઈરાંનથી જીલમના માર્યા નાશી આવેલા થોડાક ઈરાંનીઓ ઈ0 સ0 ની આઠમી સદીને આસરે સંજાણમાં આવી વસ્યા, અને આટલાખધા મુર્તિપૂજક હિંદુઓની વચ્ચે રહી પોતાનો યજ્ઞાંપરસ્તી ધર્મ તથા અસલી ક્રિઆકાનુનો જાલવી રાખ્યાં. વળી તેઓ પોતાના એકદીલી તથા સમજીતીથી કામ કરવાના, તેમજ પારકાંઓ સાથે અરસપરસ નાખતી કરવાના ખવાસથી હિંદુ રાજાઓ, મુસલમાન નવાબો, મરાઠા પેશવાઓ, અને ઈંગ્રેજ સત્તાવાળાઓની મેહેરખાંતી તથા વિશ્વાસ આસ્તે આસ્તે મેલવતા ગયા, અને જેઓ વચ્ચે વસવાને તેઓના સરજતમાં હતું તેઓ સાથે મુલેહ અને એકસંપીથી કામ લેતા ગયા હતા.

તેઓ સંજ્ઞાઓમાં ૫૦૦ થી વધારે વર્ષ રહ્યા, અને ૬૦ સં ૧૪૭૫ ને આસરે આગે તેમના વસ-વાસની ભૂમિના બંધાવને માટે ત્યાંના હિંદુ રાજાની તરફથી અમદાવાદવાલા સુલતાન મહમદ બેગડાનાં લશ્કરની સાંમે તેમને લડવા બોલાવવા પડ્યા હતા. તેઓમાંના ૧૪૦૦ બાહુદરો લડવાને મેદાન પડ્યા, અને એકવાર ફુશમનની ફેજને મારી પણ હઠાવી, લેફ્ટીન અંતે તેજ લડાઈમાં મોટી ફેજની સાંમે ઉતરવાથી તેઓ હાર્યા, અને ત્યાંથી નાસી બાહુરોતના પાહડ તથા ગુજરાતનાં બીજાં ઘણાંક ગામો ભણી વીખરાઈ ગયા હતા.

એ આગમનથી તેઓમાંના ઘણાકો પોતાનું તરેહવાર રીતે ગુજરાત શોધવાને ગુજરાતનાં ગામોભણી ફેલાઈ ગયા હતા. ૬૦ સં ૮૪૨ થીતે ૮૮૭ સુધીમાં તેઓને આપણુ ખંખાતભણી ચાપાર કરતા જોઈએ, અને અગીઆરમી સદીની શરૂઆતમાંતો તેઓ ત્યાં પગભર થયલા તથા ત્યાંના હિંદુ ચાપારીઓની સાથે હરીફાઈ કરતા માલમ પડેછે.

એ પછી આપણું ધ્યાન નવસારી, કે જે તે વેળાએ દીલ્લીની શાહનશાહતને લગતો એક કસબો હતો તે તરફ ખેંચાયછે. આ જગો ૬૦ સં ૧૧૪૨ થી તે આજ સુધી પારસીઓના મોબેદોનું મુખ્ય મથક ગણાયછે. ત્યાંના આગલા દસ્તુરો તથા દેશાઈઓને મોગલાઈ અમલદારો સાથે સંબંધ હતો, અને જોકે બંધેનો ધર્મ જુદો હોવા છતાં શેહનશાહત તરફથી એ કસબાનું મેહશુલ ઉધરાવવાનું કામ દેશાઈઓના હાથમાં હતું. ૬૦ સં ૧૩૦૦ ને આસરેથી આપણને ભરૂચ તરફ પારસીઓની વધતી જતી વસ્તી ત્યાં બંધાયલાં દોખમાંએ ઉપરથી માલમ પડેછે. પારસીઓને ચાપારનું મોટું મેદાનતો ૬૦ સં ૧૫ મીથી તે ૧૮ મી સદી સુધી સુરતમાં મલયું હતું. હવે તેઓમાંના ઘણાએ ખેતીવાડીના ધંધા સિવાય વણકર, સુથાર, કડીઆ, તથા વાહણ બાંધવાનો ધંધો હાથ કરતા ગયા. સુરતમાં ચાપાર કરતા વલંદા, અરમાની, અને ફીરંગી ચાપારીઓ હમેશાં પારસીઓ સાથે સંબંધ રાખતા હતા, અને તેમને પોતાના વિશ્વાશુ મિત્ર તથા સાથી તરીકે કામે લગાડતા હતા. વળી ત્યાં ઈંગ્લેન્ડની યુનિટેડ ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપની સ્થાપાયા પછી પારસીઓની ચાપાર સંબંધી ઉલટ વધતી ગઈ, અને તેઓ ઈંગ્લેન્ડે ચાપાર કરવાને નાણાની ધીરધાર કરવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ, પણ ૬૦ સં ૧૬૬૦ માં એક પારસી કંપનીના વડા સાથે ઠેઠ દીલ્લી જઈ શાહનશાહ ઔરંગઝેબની પાસેથી સુરતમાં ઈંગ્લેન્ડની કોડી સ્થાપવાની પરવાનગી મેલવી અપાવવામાં મદદ કીધેલી પણ આપણુ જોઈએ છે. તેજ પ્રમાણે સુરતના મોગલાઈ અમલદારો વારંવાર કંપનીનાં માણસોને તેમના ચાપાર તથા બીજા બાબદોમાં હરકત નાખ્યા કરતા હતા તેમાં પણ પારસીઓએ ઈંગ્લેન્ડે મદદ કીધી હતી. ૬૦ સં ૧૭૬૦ માં એક પારસી દીલ્લીથી એક મોગલ અમલદાર સાથે સુરતની કીલેદારી તથા દરીયાઈ લશ્કરનું ઉપરીપણું ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપનીને હસ્તક રાખવાનું ફરમાંન પણ લાચો હતો.

એ રીતે ઈંગ્લેન્ડ સાથના નજદીકના સંબંધને લીધે પારસીઓ ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ હતી. ૬૦ સં ૧૭૨૪ માં સુરત ખાતેના કંપની સરકારના વડાને તેના પારસી દલાલો સાથે હીસાબ કેતાબના બાબમાં કાંઈ વાંધો પડવાથી તેણે ત્યાંના નવાબની મદદથી તેઓમાંના બેને કેદ કરાવ્યા હતા, અને તેઓએ મુંબઈ તેની ફરીયાદ કીધી, પણ ત્યાંથી કાંઈ દાદ ન મલવાથી એક જણ હીમત કરી ઠેઠ ઈંગ્લાંડ “કોર્ટ-અફ-ડાયરેક્ટરસ” ની હજુરમાં તે ફરીયાદ રજુ કરવાને ગયો, અને ત્યાંથી તેનો ફેસલો પોતાની તરફે નમાં ચુકાવી પાંચ લાખથી વધારે રૂપીઆનું હોકમનામું કરાવી લાચો. પોતાનો હુક કાએદાસર રીતે મેલવવા સાડું છ મહિનાની કંઠાલા ભરી મુસાફરી કરી ઈંગ્લાંડ વેર એક પારસીને જવાનો આ પેહલ વેહલો દાખલોછે.

રફતે રફતે ચાપાર વનજની બાબદમાં મુંબઈ સુરત ઉપર સરશાઈ ભોગવતું થયું, અને ત્યાં પારસીઓ ૬૦ સં ૧૬૪૦ થી આવવા લાગ્યા. સુરતમાં પારસીઓને ફીરંગીઓ સાથે ચાપારને લગતો સંબંધ હોવાથી મુંબઈમાં તેમના અમલ હેઠલ પારસીઓને વિશ્વાશુ નોકરી સેહલાઈથી મલી શકી. જ્યારે મુંબઈનો ટાપુ ૬૦ સં ૧૬૬૨ માં ઈંગ્લેન્ડ સરકારને હસ્તક થયો ત્યારે કંપનીની તરફથી આગે ટાપુનું મેહશુલ વશુલ કરવાનાં તથા “કમીસરીએટ” નાં કામકાજે પારસીઓનેજ મલવા લાગ્યાં. વળી વાહણ બાંધવાના હુજરમાં પારસીઓએ સુરતમાંજ પુરવીણતા મેલવાથી, મુંબઈમાં પેહલ વેહલી ગોદી પણ સરકારને માટે ૬૦ સં ૧૭૩૫ માં એક પારસીએજ બાંધી હતી.

પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનમાં મુંબઈ એક મુખ્ય બાડું હોવાથી ત્યાં ચાપારને ખીલવવાને ઘણાં સાંધનો થઈ પડ્યાં હતાં, અને છેલાં ૧૨૫ વર્ષમાં પારસીઓએ તેમાં મુખ્ય ભાગ લીધોછે. ચીન તરફ તેઓ પેહલ

વેહલા ઈં ૧૭૫૬ માં વ્યાપારને અર્થે ગયા, અને એક સદીથી વધારે મુદત થઈ કંતાન, મકાઉ, હાંગકાંગ, વગેરે ચીનનાં બારાંઓમાં તેઓ ધમધોકાર વ્યાપાર ચલાવેછે. વળી તેઓ બંગાલા, પેગુ, રંગુન, મધરાન, અને મલબાર કોસ્તાઓ સાથે એખા, લાકડાં, અને કરીયાંણાંનો વ્યાપાર પણ કરવા લાગા હતા. ઈંગ્રેજોની બાંહેધરી હેઠલ એ પછી તેઓએ રૂ, કાપડ, અને બીજી જનસોનો ઠેક ઈંગલાંડ સાથે પણ બોહલો વ્યાપાર કરવા માડ્યો. ઈં ૧૮૦૩ થી આપણુ પારસી વ્યાપારીઓને ઈંગલાંડમાં હુલાં થતાં ધર્મ ખાતાંઓનાં ઉધરાંણાંમાં નાણાં ભરતા જોઈએ છીએ, જેવાં કે ઈં ૧૮૦૩ માં ત્યાંની તીજેરીના વડા પ્રધાંત રાઈટ આનરેબલ વીલ્યમ પીટનાં બાહુવલાંને માટે, તથા એજ વર્ષમાં ગઉશીતલાની શોધ કરનાર પ્રખ્યાત ડાક્ટર જેનરને ભેટ આપવાને માટે, તથા ઈં ૧૮૦૪ નાં લંડનના “પેટરીઆઈક ફંડ” માં, ઈં ૧૮૦૬ નાં મારકુઈન-આફ-કારનવાલીસનાં બાહુવલાંનાં ફંડમાં, તથા ઈં ૧૮૦૮ માં “લંડન હોસ્પીટલ” નાં ફંડમાં પારસીઓએ મોટી મોટી રકમો ભરેલી માલમ પડેછે. હાલના વખતમાં તેઓ કેવી રીતે સખાવત તથા વિદ્યા હુનરના બાબમાં આગલ વધેલાછે તે અતરે જણાવવાની કાંઈ અગત્ય નથી.

હવે ખુદ આ પુસ્તકને માટે બોલતાં અમે એટલું જણાવવા માગ્યે છીએ કે આ આવડા મોટા સંગ્રહના અમે ગ્રંથકાર થવાનો, તથા તેમાં પારસીઓની સઘળી તવારીખ, રીતલાંતો, વગેરેની નોધ સંપુરણ આવીછે એમ કેહવાનો દાવો કરતા નથી. અમારી મુખ્ય મતલબ મુંબઈ તથા ગુજરાત તરફથી મલી આવેલા ઘણાક જુના દસ્તાવેજો તથા રેવાયતોમાંથી જેબી પારસીઓના સંબંધમાં બનેલા અગત્યના બતાવોની નોધ મલી આવે તે ટુકમાં અને સાધારણ વાંચનારને સમજ પડે એવી રીતે આ પુસ્તકમાં સાચવી રાખવાનીછે. અગર આ અમારી પેહલી અદના કોશેશથી કોઈ બીજા પારસીઓની તવારીખ લખનાર ઈયા તેઓને લગતી બાબદોની શોધ કરનાર ઘણીને કાંઈબી નવી ખબર મલે, અથવા જેબી પારસી આગલ પોતાના નેઆગાંનો શું કરી ગયાછે તે જણાવતી ખાએસ રાખતો હોય તેને આ સંગ્રહ કાંઈબી રીતે કામ લાગેતો અમે અમારી મેહનત અને ઈનતેજરીનો પુરેપુરો બદલો મલેલો સમજશું.

આ પુસ્તકને માટે આગલા વખતનાં ઈંગ્રેજ વર્તમાન પત્રો, ગેજેટીયરો, અને બીજા સરકારી છપા-યલા રીપોર્ટ વગેરે અતરેની શેક્ટરીએટના “રીકારડ રૂમ” માં જઈ વાંચવાને માટે નામદાર સરકાર તરફથી અમેને મેહરબાંનીની રાહે પરવાંતગી આપ્યામાં આવી હતી, જેથી ઘણીક બાબદો વિષેની બોલાસેવાર નોધ ત્યાંથી અમે મેલવીછે. મુંબઈમાં ઈંગ્રેજ વર્તમાન પત્ર નિકલવાનો પાયો ઈં ૧૭૮૯ થી શરૂ થયાર્થી આ ચાલુ સદીના બતાવોની ઘણીખરી નોધતો તેમાં સચવાયલીછે, તોપણ શેક્ટરીએટમાંથી વડીક તે પત્રોની ફાઈલો ઈં ૧૭૯૭ નાં સાલથીજ મલેછે, જેથી એની આગમનનાં વર્ષોની નોધને માટે આપણે ઉપર જોયું તેમ રેવાયતો, તથા નવસારી, અકલેસર, ભરૂચ અને સુરત મધે મોખેદો પાસે સચ-વાયલા જુના પુરાંના દસ્તાવેજોનો આધાર લેવો પડ્યોછે. એટલું છતાં પણ એના પેહલા ભાગમાં વાંચ-નારને અવાર નવાર ઘણાં વર્ષોનો ખાંચો પડેલો માલમ પડશે. તે ખાંચો ઘણીબી કોશેશો કીધા છતાં મુંબઈનાં મુલ્લાં ફીરોજ, નવસારીનાં મેહરજી રાંણા, અથવા કોઈબી પારસીઓને લગતાં જાહેર કેતાબ-ખાંનામાં ઈયા ખાંતગી દસ્તાવેજોથી પુરી શકાયો નહિ. અમે ખરાં અંતકરણથી ખાએસ રાખ્યે છીએ કે એ ખાંચો પુરવાને કોઈબી વેળાએ અમે પોતે ઈયા બીજે કોઈ જરથોસ્તી શક્તિવાંન થાય.

આ પુસ્તકમાં દર વર્ષમાં થયલાં જાણીતા પુરૂષોનાં મરણ સિવાય બીજી જેબી બાબદ અથવા જેબી બતાવોની નોધ દાખલ કર્યામાં આવીછે તે શા ઉપરથી લીધીછે તે તેની હેઠલ નોટ મારી જણાવ્યુંછે, તથા ઘટતી જગોએ તેને લગતા બોલાસા પણ કર્યાછે. એ ઉપરાંત દેશેદેશનાં પારસીઓને લગતાં ધર્મનાં મકાનો જેવાંકે દોખમાં, દરેમેહર, ધર્મશાલા, વગેરેના પરકાયાની નોધ લેતી વેળાએ તે ઉપર અગર કાંઈબી તખ્તી મારેલી અથવા લેખ કરેલો હોયતો તેની પણ હેઠલ નોટમાં સદાખરી નકલ ઉતારીછે. વળી એમાં શું શું બતાવોની નોધ કરીછે, તથા કોણ કોણ અને ક્યાં ક્યાં કુટુંબના શખસોનાં નામ આપ્યાંછે તે સઘળાંનું આખાં પુસ્તકની સેવટે મુજાસરોને અનુક્રમે સાંકળીઉં આપ્યામાં આવશે, કે જેથી કાંઈબી બાબદ જેવી અથવા વાંચવી હોયતો તે તુરત સોધવાને બની આવે.

એ રીતે આ આખું પુસ્તક તૈયાર થવાથી પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા પછીના આપણા લોકના સંબંધમાં બનેલા અગત્યના બતાવો, આપણાં ધર્મનાં મકાનો, ગુજરી ગયલાં જાણીતાં માણસો, તેમનાં કામો, આચરણો, સખાવત, જાહેર હીમત, અને સેવટે કેળવણીથી તેમનું આગલ વધવું, એ સઘળાંની

નોંધ એકંદર આકારમાં સચવાઈ રહેશે. એથી જમ આપણ હવડાં આપણા વડીલોની રીતિઓ અને કામો જોઈ શકીશું, તેમ આપણી હવેપછીની ઓલાદો આપણાં કામો જોઈ શકશે.

આ પુસ્તકને માટે સઘળી નોંધો એકઠી કરવામાં અમોને મુંબઈ તેમજ દેશાવરો ખાતેના ઘણા જરથોસ્તીઓએ જોઈતી ખબર અંતરો પુરી પાડવાને મોટી મદદ કીધીછે, અને એવી રીતની બધી તરફની ખબરો, તથા સુચનાઓ વગર આવો મોટો સંગ્રહ કદી બની શકે નહિ. એ સઘળાઓનો અમો અતરે મોટો આભાર માન્યે છીએ. એઓમાં ખાસ કરી આપણી કોમના આગલા જાણીતા વ્યાપારીઓ શેઠ દાદાભાઈ પેશતનજી વાડીઆ તથા મરહુમ શેઠ મનચેરજી પેશતનજી વાડીઆનો અમો આ જગોએ મોટો ઉપકાર માન્યે છીએ. એવો બંધે સાહેબો પારસી ટોળાના આગલા નામીયા તથા સાહસીક અકાબર મરહુમ શેઠ પેશતનજી બહુમનજી વાડીઆની ગાદીએ આવ્યા હતા, કે જે માનવંત ગ્રહસ્થ પોતાના વખતમાં પારસીઓમાંજ નહિ, પણ આખાં મુંબઈના દેશીઓમાં દરેક જાહેર કામની હીલચાલ તથા આગેવાંની કરવામાં મુખ્ય હતા, તેવણના વખતનાં પારસીઓને લગતાં સઘળાં જાહેર કામોના દસ્તાવેજો, નોંધો, તથા શેંહકડો પારસી કુટુંબોના વાંધા વીસતીના તેઓએ કરેલા ફડચાઓ, તથા લવાદીઓનાં કાગળો જટલાંબી એ બંધે ભાઈસાહેબોના હસ્તકમાં બંધેલાં હતાં તે સઘળાં એઓએ અમોને છુટથી વાપરવા દીધાં હતાં. એટલુંજ નહિ, પણ બુજર્ગ શેઠ દાદાભાઈતો અમોને એક એવા ભોમીયા મલ્યા હતા કે જેવણની યાદદાસ્ત શક્તિ, અને પક્કી માહીતગારીએ કરી આએ ચાલુ સદીમાં બનેલા ઘણાખરા સઘળા અગત્યના બનાવોની વર્તમાન પત્રોમાં વાંચ્યા ઉપરાંત નજરેનજર જોયલી તુલોતવીલ વીગત એ સાહેબથી જાણી લેવાને અમો નસીબવાંત થયા છીએ.

આ પુસ્તકમાં આવેલા ઘણાખરા જુના પુરાંના લેખો તથા દસ્તાવેજો ઉપર અમારું ધ્યાન એંચવાને તથા તે મેલવી આપવાને અતરેવાલા દસ્તુરજી સાહેબ એરચજી શોરાબજી મેહુરજી રાંણાના તથા તેમના ભાઈ એ૦ જમાસ્પજી શોરાબજી દસ્તુર મેહુરજી રાંણાએ અમોને ઘણી ઉપયોગી સહાયતા કીધીછે. અગર એ બંધે દસ્તુરજીદાઓની મદદ અને સુચનાનો અમોને લાભ ન મલ્યો હોતતો આ પુસ્તકના પેહલા ભાગમાં આવેલી ઘણીક ઉપયોગી નોંધો અમો કવચીતજ આપી શકત. તેમજ શેઠ રતનજી ફરાંમજી વાછા કે જેવણે ઈ૦ સ૦ ૧૮૭૪ માં “મુંબઈના બાહાર” તું એક પુસ્તક બનાવ્યું હતું તેવણે પોતાના બીજા ભાગને માટે એકઠી કરેલી અતરેનાં કેટલાંક જાણીતાં પારસી કુટુંબોની વીગત અમોને વાપડવાને આપી મોટો ઉપકાર કર્યોછે. દેશાવરવાલા સાહેબોમાં અમો મુખ્ય કરી સુરતવાલા શેઠ પાલણજી બેન-નજી કોટવાલ તથા ભરૂચવાલા દસ્તુરજી સાહેબ દીનશાહજી પેશતનજી કામદીનજી અને એ૦ દાદાભાઈ ફરહુનજીના મોટા આભારી થયા છીએ.

પારસી કોમના જાણીતા આગેવાંનો હાનરેબલ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલી, હાનરેબલ ડોશાભાઈ ફરાંમજી કરાકા, સી. એસ. આઈ., અને શેઠ ખરશેદજી રસતમજી કામાજીએ આ પુસ્તકના સંબંધમાં અમોને ખરેખરી કાલજ અને ઉલટથી કીધેલી કીમતી મદદો તથા ઉપયોગી સુચનાઓને માટે અતરે એઓનો ઉપકાર માન્યા વગર આ દીબાઓ બંધ થઈ શકતો નથી.

મુંબઈના માનવંત ગવરનર સર રીચરડ ટેમપલ, બારોનેટે આ પુસ્તક પોતાને અર્પણ કરવાની ખાસ પરવાંતગી આપ્યાથી, તથા નામદાર સરકારે એના દરેક ભાગની ૧૦૦ નકલો લેવાનો હોકમ ફરમાવ્યાથી, તેમજ મુંબઈ અને દેશાવરો ખાતેના જરથોસ્તીઓએ એની ૧૧૦૦ નકલો આગમનથી ખરીદ્યાથી અમોને ઉમેદ રાખવાને પુરતાં કારણોછે કે આ પુસ્તક અમારા જાતલાઈઓને પસંદ પડતું થશે.

અ. એ. પ.